

Renata Przygodzka

Uniwersytet w Białymstoku

**PRZEKSZTAŁCENIA FUNKCJONALNE OBSZARÓW WIEJSKICH
(NA PRZYKŁADZIE WYBRANYCH GMIN WOJEWÓDZTWA
PODLASKIEGO)**

*THE FUNCTIONAL TRANSFORMATIONS OF RURAL AREAS
(ON THE EXAMPLE OF SELECTED COMMUNE IN PODLASKIE PROVINCE)*

Słowa kluczowe: obszary wiejskie, funkcje, transformacja

Key words: rural areas, functions, transformation

Synopsis. Zdiagnozowano przekształcenia funkcjonalne obszarów wiejskich, jakie dokonały się w ostatnich 15 latach. Jako przykład wykorzystano gminy byłego województwa białostockiego, w których w 1994 r. dokonano klasyfikacji funkcjonalnej. Z badań przeprowadzonych obecnie wynika, że pomimo stosowania wielu instrumentów polityki rolnej, zamiast wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich, można zaobserwować wzmocnienie funkcji rolniczej.

Wstęp

Cechą charakterystyczną obszarów wiejskich w porównaniu z obszarami miejskimi jest niewątpliwie odmiennosc ich funkcji. Wynika ona przede wszystkim ze znacznie większego uzależnienia gospodarki wiejskiej od zasobów środowiskowych. Ziemia i inne zasoby naturalne stanowią najważniejszy czynnik produkcji w rolnictwie i leśnictwie, podstawowych rodzajach aktywności mieszkańców wsi. Kostrowicki [1976] rozpatruje obszary wiejskie jako miejsce, na którym przez wieki dominowała funkcja rolnicza uzupełniana innymi formami działalności, związanymi z eksploatacją zasobów naturalnych takich, jak leśnictwo, rybołówstwo czy górnictwo lub zaczątkami działalności nierolniczych, nakierowanych na wewnętrzne potrzeby samej wsi takimi, jak przetwórstwo surowców rolniczych czy rzemiosło wiejskie. Ta szczególna mono- lub dwufunkcyjność przez wieki wyznaczała specyfikę obszarów wiejskich oraz ich względne zacofanie w stosunku do obszarów miejskich. Nie oznacza to jednak, że obszary wiejskie mają charakter jednorodny. Współcześnie charakteryzuje je znaczne przestrzenne zróżnicowanie, na które wpływ przez lata wywierały m.in. takie grupy czynników, jak [Rosner 2005]:

- o charakterze historycznym,
- wynikające z położenia geograficznego i usytuowania względem centrów rozwoju gospodarczego,
- wyposażenie w czynniki zwiększające ich atrakcyjność,
- oddziaływanie różnorodnych programów o charakterze regionalnym lub subregionalnym.

Wzajemne interakcje, jakie zachodziły pomiędzy tymi czynnikami, obecnie skutkują nieraz znacznymi rozpiętościami w poziomie rozwoju społeczno-ekonomicznego obszarów wiejskich oraz ich funkcjami.

Rozwój społeczno-gospodarczy danego obszaru, jak też stopień zaspokojenia potrzeb zamieszkującej go ludności uzależnione są w znacznym stopniu od rozwoju funkcji podstawowych, tzn. produkujących na potrzeby wewnętrzne lub obsługujących ludność spoza badanego obszaru oraz zawodowo z nim związaną. Funkcje podstawowe są nieodzownym warunkiem wzajemnej wymiany produkcji i usług, określającej związek danego terenu z otoczeniem zewnętrznym [Kostrowicki 1976].

Do funkcji podstawowych obszarów wiejskich należy ta część funkcji tradycyjnie dla nich charakterystycznych, a więc: rolnictwo, leśnictwo i rybołówstwo śródlądowe, która produkuje na potrzeby zewnętrzne. Do grupy tej zaliczono także funkcje produkcyjne i usługowe, przeważająco egzogeniczne, czyli przemysł, budownictwo i transport pozalokalny, następnie funkcje turystyczno-wypoczynkowe oraz funkcję mieszkalną (rezydencyjną). Mogą występować także funkcje o charakterze usługowym, jak: szkolnictwo, lecznictwo szpitalne, które zasięgiem swym obejmują również ludność spoza danej gminy.

Funkcje wtórne (uzupełniające), to działalności społeczno-gospodarcze, których produkcja przeznaczona jest na potrzeby własne producenta lub lokalne (np. rolnictwo samozaopatrzeniowe, rzemiosło i rzadziej przemysł), albo które obsługują miejscową ludność (oświata, ochrona zdrowia itp.) [Stola 1987].

We wszystkich krajach rozwiniętych gospodarczo wieś jest organizmem wielofunkcyjnym. W Polsce od początku lat 90. koncepcja wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich jest nie tylko teoretycznym dogmatem, lecz stała się również celem oddziaływań państwa w ramach realizowanej polityki rolnej. Nacisk na wdrażanie tej koncepcji pogłębił się wraz z wejściem Polski do Unii Europejskiej. Jej upowszechnieniu ma służyć z założenia wiele instrumentów, które stosowano w takich programach, jak: SAPARD, SPO „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich 2004-2006”, PROW 2004-2006 oraz w obecnie realizowanym PROW 2007-2013. Na tym gruncie rodzi się pytanie: czy realizowana polityka jest skuteczna, tzn. czy wpływa na przyspieszenie przekształceń funkcjonalnych obszarów wiejskich?

Artykuł podejmuje próbę odpowiedzi na powyższe pytanie. W 1994 r. przeprowadzono typologię funkcjonalną obszarów wiejskich wówczas województwa białostockiego. Wykorzystując identyczne metody badawcze przeprowadzono badania dla roku 2008 w odniesieniu do tych samych 49 gmin, stanowiących obecnie część województwa podlaskiego. Prawie piętnastoletni letni okres pomiędzy badaniami powinien pozwolić na wychwycenie zmian, jakie dokonały się w tym czasie i na próbę oceny skuteczności wdrażania koncepcji wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich.

Metodyka badań

Zgodnie z procedurą typologiczną badania prowadzono w dwóch etapach. Pierwszy z nich polegał na doborze cech diagnostycznych charakteryzujących badane jednostki oraz normalizacji przyjętych mierników cech (zmiennych). Natomiast drugi etap to grupowanie badanych jednostek w typy.

Dobór cech diagnostycznych i ich mierników dokonano w oparciu o propozycję metodologiczną Stoli [Stola 1987, Stola, Szczęsny 1993]¹. Wybrano 6 mierników reprezentujących cztery funkcje:

- procentowy udział UR w powierzchni ogółem,
- udział czynnych zawodowo w rolnictwie w ogólnej liczbie czynnych zawodowo,
- wskaźnik lesistości,
- liczba podmiotów gospodarczych przypadających na 100 mieszkańców obszarów wiejskich,
- udział pracujących w przemyśle i budownictwie w ogólnej liczbie czynnych zawodowo,
- miejsca noclegowe na 1 km².

Pierwszy i drugi miernik charakteryzuje funkcję rolniczą, trzeci informuje o przestrzennym zasięgu funkcji leśnej, czwarty i piąty określa funkcje technoprodukcyjne (przemysł wraz z budownictwem, handel). Z uwagi na brak danych statystycznych nie uwzględniono w badaniach funkcji mieszkalnej (nie ma informacji dotyczącej dojazdów do pracy).

Próbę normalizacji przyjętych mierników cech przeprowadzono biorąc za podstawę wojewódzkie rozpiętości ich wartości, ujęte w pięcioklasowe przedziały. Znając wartość od minimalnej do maksymalnej danej zmiennej w badanym zbiorze obiektów (gmin), jak również częstości ich występowania, dokonano podziału całego zbioru wartości określonej zmiennej na 5 przedziałów. Przedziałom tym przypisano rangi od 1 do 5, które reprezentowały wartość od najmniejszych do największych w skali województwa. Następnie dla każdej badanej jednostki, czyli obszarów wiejskich poszczególnych gmin, wartości zmiennych przedstawiono w postaci odpowiednich rang od 1 do 5.

Tak wyrażone zmienne były podstawowym materiałem do przeprowadzenia drugiego etapu procedury typologicznej, czyli grupowania badanych jednostek w typy za pomocą metod taksonomicznych. Grupowanie jednostek odbyło się również w dwóch etapach: tworzenie macierzy „odległości globalnych” między jednostkami oraz typologia.

Podstawą tworzenia macierzy „odległości” było obliczenie odległości dla każdej jednostki za pomocą wzoru:

¹ Poprawność zastosowanej metody była wielokrotnie testowana w odniesieniu do wybranych województw i gmin polskich.

$$Odl = (a_{k_1} - a_{l_1}) + (a_{k_2} + a_{l_2}) + \dots + (a_{k_n} + a_{l_n})$$

gdzie: k i l oznaczają dwie dowolne jednostki badanego zbioru, a $1 \dots n$, brane kolejno pod uwagę cechy.

Utworzona w ten sposób macierz odległości stała się podstawą do grupowania jednostek. Wykonano je za pomocą metody Szyrmera [1973]. Porównano stopień podobieństwa układu zmiennych (kodu) każdej badanej jednostki z układami zmiennych pozostałych 48 jednostek. Układy zmiennych identyczne pod względem rang lub różniące się między sobą sumą odchyłeń nie większą od 15% (do 3 odchyłeń włącznie) teoretycznie możliwej liczby odchyłeń (równej liczbie zmiennych razy cztery) uznano za należące do tej samej kategorii funkcjonalnej obszarów wiejskich województwa białostockiego. Układy zaś różniące się większą sumą odchyłeń, czyli mniej podobne, uznano za „odrębne”.

Klasyfikacja funkcjonalna w 1994 r.

W rezultacie przeprowadzonych badań wyróżniono 5 kategorii funkcjonalnych obszarów wiejskich byłego województwa białostockiego, obejmujących 44 gminy, a pozostałe 5 gmin uznano za odrębne kategorie jednostkowe [Przygodzka 1999].

Kategoria I – o dominującej funkcji rolniczej objęła 19 gmin: Bielsk Podlaski, Boćki, Brańsk, Czyże, Dąbrowa Białostocka, Drohiczyń, Jasionówka, Jaświły, Korycin, Krypno, Kuźnica Białostocka, Łapy, Mońki, Nowy Dwór, Orla, Sidra, Sokółka, Suchowola, Wyszki.

Kategoria II – o przewadze funkcji rolniczych z udziałem leśnictwa objęła 13 gmin: Dubicze Cerkiewne, Dziadkowice, Grodzisk, Janów, Kleszczele, Knyszyn, Milejczyce, Narew, Poświętne, Rudka, Szudziałowo, Turośń Kościelna, Tykocin.

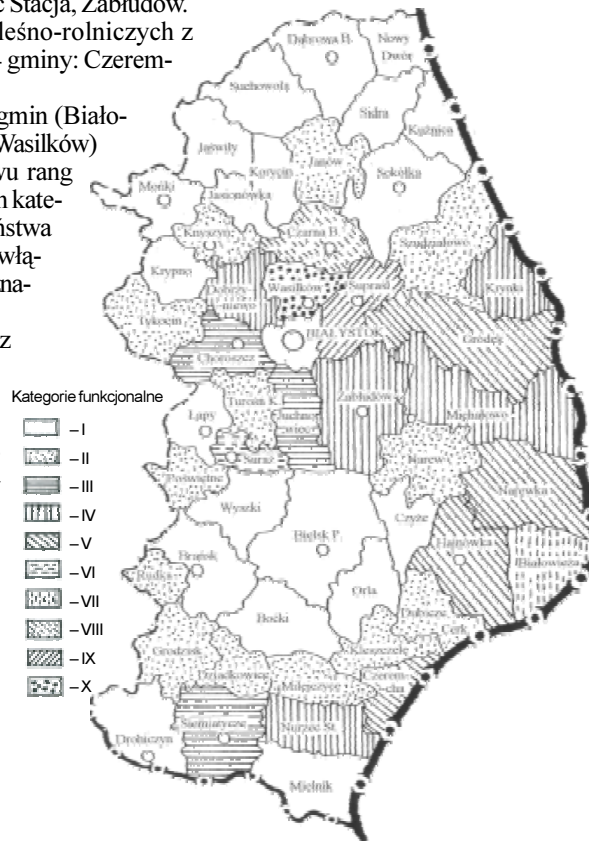
Kategoria III – o przewadze funkcji rolniczych z udziałem przemysłu i budownictwa objęła 3 gminy: Choroszcz, Juchnowiec Dolny, Siemiatycze.

Kategoria IV – o przewadze funkcji rolniczo-leśnych z udziałem przemysłu objęła 5 gmin: Dobryńiewo Kościelne, Krynki, Michałowo, Nurzec Stacja, Zabłudów.

Kategoria V – o przewadze funkcji leśno-rolniczych z udziałem funkcji przemysłowych objęła 4 gminy: Czeremcha, Gródek, Hajnówka, Narewka.

Obszary wiejskie pozostałych pięciu gmin (Białowieża, Czarna Białostocka, Supraśl, Suraz, Wasilków) na tyle się różniły pod względem zestawu rang zmiennych między sobą i od wyróżnionych kategorii, że stosując przyjętą miarę podobieństwa nie można było ich ani pogrupować, ani włączyć do którejś z wydzielonych kategorii. Uznano je za kategorie jednostkowe. Są to:

- kategoria VI – wybitnie rolnicza z udziałem rekreacji - Suraz,
- kategoria VII – o przewadze twa z udziałem rekreacji – Białowieża,
- kategoria VIII – o przewadze leśnictwa z udziałem funkcji rolniczych – Czarna Białostocka,
- kategoria IX – dominujące leśnictwo z udziałem przemysłu i rolnictwa – Supraśl,
- kategoria X – o przewadze rolnictwa z udziałem leśnictwa, przemysłu i rekreacji – Wasilków,
- kategorie VIII, IX i X dotyczą obsza-

Rysunek 1. Przestrzenne zróżnicowanie kategorii funkcjonalnych obszarów wiejskich województwa białostockiego w 1994 r.

Źródło: opracowanie własne.

rów leżących w zasięgu oddziaływania aglomeracji białostockiej, a więc stosunkowo silnie zróżnicowanych pod względem struktury funkcjonalnej, dlatego są one prawdopodobnie wynikiem zagregowania różnych kategorii funkcjonalnych.

Klasyfikacja funkcjonalna w 2009 r.

Piętnastoletni okres pomiędzy badaniami to czas, w którym zaszły istotne zmiany sytuacji makroekonomicznej Polski, warunków funkcjonowania sektora rolnego oraz umocnienia roli obszarów wiejskich w polityce strukturalnej. Szczególną rolę w tym względzie odegrało przede wszystkim członkostwo Polski w Unii Europejskiej. Napływające do rolnictwa i obszarów wiejskich pod postacią różnych instrumentów środki finansowe, w istotnym stopniu wpłynęły na aktywność obszarów wiejskich. Przede wszystkim we wszystkich niemalże gminach odnotować można wzrost przedsiębiorczości wiejskiej, wyrażającej się wskaźnikiem nasycenia w podmioty gospodarcze. Ten aspekt zmian należy ocenić pozytywnie. Jednak znakomita część tej aktywności związana jest z obsługą rolnictwa. To szczególne powiązanie jest konsekwencją umacniania się w większości gmin funkcji rolniczej.

Przeprowadzone po piętnastu latach badania wykorzystujące identyczną metodę i mierniki wskazują, że liczba gmin zaliczanych do kategorii I, czyli z dominującą funkcją rolniczą zwiększyła się z 19 do 25. A zatem kategorię tę dodatkowo uzyskały takie gminy, jak: Janów, Knyszyn, Tykocin, Turośń Kościelna, Rudka i Grodzisk. Tym samym do siedmiu zmniejszyła się liczba gmin zaliczonych wcześniej do kategorii II, czyli o przewadze funkcji rolniczych z udziałem leśnictwa.

Na nasilenie funkcji rolniczej wpływ wywarło przede wszystkim zwiększenie powierzchni użytków rolnych w ogólnej powierzchni gmin. Dalece prawdopodobne, że jest to efektem bezpośredniego wsparcia dochodów rolniczych za pomocą płatności bezpośrednich.

W pozostałych kategoriach funkcjonalnych nie stwierdzono istotnych zmian. Nadal jako gminy o kategoriach jednostkowych pozostają: Suraż, Białowieża, Czarna Białostocka, Supraśl i Wasilków.

Podsumowanie

Celem artykułu była próba odpowiedzi na pytanie, czy polityka stosowana wobec rolnictwa i obszarów wiejskich wpływa na ich przekształcenia funkcjonalne? Odpowiedź potwierdzona badaniami przeprowadzonymi ponownie w 49 gminach byłego województwa białostockiego (obecnie podlaskiego) po upływie 15 lat jest jednoznaczna: realizowana polityka doprowadziła do umocnienia funkcji rolniczej. Trudno uznać zatem, że polityka ta jest skuteczna, zwłaszcza w aspekcie wdrażania koncepcji wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich.

Literatura

- Kostrowicki J.** 1976: Obszary wiejskie jako przestrzeń wielofunkcyjna. *Przegląd Geograficzny*, 48, nr 4, 601-611.
- Przygodzka R.** 1999: Zróżnicowanie funkcjonalne obszarów wiejskich województwa białostockiego. *Roczniki Naukowe SERIA*, t. 1, z. 1. Rzeszów, 317-322.
- Rosner A.** 2005: Zróżnicowanie przestrzenne obszarów wiejskich w Polsce. [W:] Uwarunkowania i kierunki przemian społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich, Rosner A. (red.). IRWiR PAN, Warszawa, 284.
- Stola W.** 1987: Klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski. PAN, IGiPZ, Warszawa, 66-67, 77-85.
- Stola W., Szczepny R.** 1993: Badania typologiczne rolnictwa i struktury funkcjonalnej wsi. *Roczniki Nauk Rolniczych*, t. 86, z. 2, 16-19.
- Szyrmer J.** 1973: Propozycje zastosowania nowej metody taksonomicznej do typologii rolnictwa. *Przegląd Geograficzny*, nr 4, 739-754.

Summary

The aim of this article is to diagnose the functional transformations of rural areas, which occurred within the last 15 years. The communes of the past Białystok province which were classified by function in 1994, were used as an example. The result of currently research shows, that despite use of many instruments of agricultural policy, instead of multifunctional development of rural areas, strengthening of agricultural function.

Adres do korespondencji:

dr hab. Renata Przygodzka, prof. UB
Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Ekonomii i Zarządzania
ul. Warszawska 63, 15-064 Białystok
tel. (0 85) 745 77 02, e-mail: rprzygodzka@wp.pl